

Лілія Трофимович

РАДЯНСЬКО-РУМУНСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИКИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті простежена динаміка радянсько-румунських відносин через призму європейської геополітики напередодні Другої світової війни. Охарактеризовано тогочасну зовнішню політику СРСР і Румунії. Розкрито сутність і витоки бессарабського питання. Показано вплив останнього на відносини Радянського Союзу з європейськими державами. Визначено його місце у серпневих 1939 р. англо-франко-радянських перемовинах і таємному додатковому протоколі до пакту Ріббентропа-Молотова.

Ключові слова: СРСР, Румунія, Великобританія, Франція, Німеччина, бессарабське питання, зовнішня політика, міжнародне становище, дипломатичні перемовини.

Взаємовідносини європейських країн, у тому числі між Радянським Союзом і Румунією, зигзаги їх зовнішньої політики, що породили гостру політичну кризу, яка переросла у світову війну, продовжують викликати посилений інтерес, породжують палкі дискусії та неоднозначні оцінки. Серед сучасних дослідників вагомий доробок у вивчення певних аспектів радянсько-румунських стосунків внесли насамперед М. Мельтюхов, С. Дюллен, В. Баран, В. Гриневич, М. Єрещенко, В. Хаджираєва та інші. Автори опублікованих праць, за деяким винятком, головну увагу зосереджують на захопленні Румунією Бессарабії у 1918 р., або на «визвольному поході» Червоної армії в Бессарабію і Буковину у червні 1940 р., залишаючи осторонь чи побічно висвітлюючи передвоєнний період цих відносин. До того ж, деякі з них намагаються обілити зовнішню політику СРСР, зокрема, переконати читача в тому, що пакт Ріббентропа-Молотова, згідно якого Кремль одержав можливість реалізувати на практиці «свій інтерес до Бессарабії», став «видатним успіхом радянської дипломатії, що відновив територію історичної держави Російської» [15, с. 5].

Спираючись насамперед на опубліковані документи і матеріали, а також на новітню літературу, автор спробував неупереджено висвітлити складні і суперечливі радянсько-румунські відносини у контексті європейської геополітики напередодні Другої світової війни.

На кінець 1930-х років радянське керівництво прийшло до однозначної думки: світова революція не є пріоритетним напрямком зовнішньої політики СРСР і тривкі позиції на міжнародній арені можуть бути завойовані головним чином традиційними військово-дипломатичними методами. При цьому сталінська зовнішньополітична доктрина була надзвичайно ідеологізована, непослідовна і кон'юнктурна, химерно поєднуючи історичну обумовленість і наступність, місію світової революції й імперську основу, інтернаціоналізм і державність [25, с. 6]. Кроки Кремля все більше орієнтувалися на національно-державні та геополітичні інтереси в розумінні сталінського оточення і за суттю були виваженою Realpolitik. У зв'язку з цим він визначив для себе різнопланові завдання: забезпечити безпеку Радянського Союзу в умовах посилення Третього райху на континенті й Японії на Далекому Сході, а також завоювати для своєї країни нові сфери впливу. Причому завдання-максимум тоді для нього – відновлення імперії в кордонах 1913 р., для чого потрібен був військовий конфлікт у Європі [18, с. 285].

Прагнення отримати те, що втратила Росія, було однією з головних сил, які визначали радянський ревізіонізм у міжвоєнний період [Детальніше про це див.: 3, с. 63-67]. До таких втрат належала і Бессарабія. Як відомо, з 1812 р. вона входила до складу Російської імперії, а на початку 1918 р. була окупована й анексована Румунією. Підписаний 28 жовтня 1920 р. представниками Великобританії, Франції, Італії й Японії, з одного боку, і Румунією – з іншого, Паризький протокол визнав приналежність Бессарабії до останньої, проте, оскільки Японія його не ратифікувала, то в силу він не вступив. Ні РСФФР, ні УСРР, ні пізніше СРСР не визнали цю анексію. Своєю чергою, офіційний Бухарест необхідною умовою нормалізації двосторонніх відносин висував Москві вимогу попереднього визнання Бессарабії румунською територією. В результаті до 9 червня 1934 р. між двома сусідніми країнами не лише були відсутні дипломатичні відносини, а

й не існувало обопільно визнаної лінії кордону: лінію, що проходила по р. Дністер, радянське керівництво вважало не державним кордоном, а демаркаційною лінією [14, с.214; 15, с.7].

Слід зазначити, що 3 березня 1921 р. у Бухаресті був підписаний польсько-румунський союзний договір. Він передбачав: взаємну військову підтримку сторін на випадок війни однієї з них з Радянською Росією; координацію їх політики у взаємовідносинах з Москвою; заключення двосторонньої конвенції; зобов'язання не вести переговорів про сепаратний мир на випадок війни з більшовиками. Встановлювався п'ятирічний строк його дії. У 1926, 1931 і 1936 рр. договір пролонговувався на наступні п'ять років [2, с. 390].

Цінним джерелом про тодішнє сприйняття Румунії як символу капіталістичного оточення залишаються спогади Маршала Радянського Союзу, начальника генштабу ЗС СРСР О. Василевського, записані К. Симоновим: «Ми були передвоєнним поколінням, ми знали, що нас очікує війна, – згадував маршал. – Спочатку вона малювалася як війна взагалі з капіталістичним світом – в якій формі, у формі якої коаліції, важко було передбачити: нам загрожували вже безпосередні сусіди – Польща, Румунія, Мала Антанта – це було до приходу Гітлера до влади, а на Далекому Сході – Японія...» [17, с. 74].

Ключовим завданням зовнішньої політики Румунії було закріплення її післявоєнних кордонів. У зв'язку з цим вона орієнтувалася на Париж, як на одного з гарантів Версальської системи, а також увійшла до складу Малої Антанти, спрямованої на протидію реваншистським устремлінням Угорщини. У 1926 р. її уряд уклав військово-політичні договори з Італією та Францією, а з середини 1930-х рр., продовжуючи орієнтацію на Париж і Лондон, здійснив кроки, спрямовані на зближення з Берліном [9, с.432].

Своєю чергою, Радянський Союз у процесі нормалізації відносин з Францією та при її підтримці розгортав свій вплив у Центральній Європі також шляхом встановлення дипломатичних відносин з країнами Малої Антанти. Як зауважила С. Дюллен, інтерес Москви до дунайського регіону проявився також у прагненні увійти до складу Європейської Дунайської комісії, до якої входили Великобританія, Франція, Італія та Румунія. Можливість використати Дунай для транзиту товарів із або до СРСР була першопричиною, що штовхнула політбюро ЦК ВКП(б) на це рішення 5-го липня 1934 р. До того ж, воно сприяло подальшій нормалізації радянсько-румунських відносин. Нарешті, мова йшла про черговий етап процесу повернення країни у коло великих європейських держав: претендуючи на місце в Європейській Дунайській комісії, Москва апелювала до історичної легітимності і нагадувала, що Росія входила до складу комісії з моменту створення останньої у 1856 р. [7, с.105].

Варто зауважити, що після встановлення дипломатичних відносин у 1934 р. Бухарест запропонував більшовицькому керівництву влітку наступного року заключити договір про взаємодопомогу як проти Німеччини, так і проти Угорщини, в обмін на визнання Бессарабії частиною Румунії. Проте у відповідь останнє заявило, що не відмовиться від права на спірну територію, а також немає наміру надавати допомогу проти Угорщини, оскільки Румунія відмовляється денонсувати союзний договір з Польщею і виключає радянську допомогу на випадок її війни з поляками. Радянська сторона відклала розгляд заключення вищезгаданого договору на осінь 1936 р., а згодом відмовилася від продовження перемовин [10, с. 577; 15, с.169; 20, с. 21-22].

Наприкінці 1930-х рр. Європейський континент втягнувся у новий виток загострення світових суперечностей. Виникла фашистська «вісь». Країни Центральної і Південно-Східної Європи десятиліттями намагалися здійснювати самостійну політику на міжнародній арені, на яку вийшли після Великої війни 1914-1918 рр., однак їх спроби стати повноцінними суб'єктами світової історії не увінчалися успіхом. Одні з них потурали нацистам у справі підготовки нової війни, сприяючи зміцненню військового потенціалу Третього райху за рахунок своїх ресурсів. Іншим була відведена роль жертв. Отже, країни Центральної й Південно-Східної Європи знову мали стати розмінною монетою в політичній грі великих держав [25, с. 8].

Стосовно Радянського Союзу, то після того, як у березні 1938 р. Німеччина анексувала Австрію, що змінило співвідношення на континенті і надало Берліну достатньої ваги, у зовнішній політиці Москви почав набирати сили принцип невтручання у європейські справи. «Моя декларація є, очевидно, останнім заклик до Європи про співробітництво, після чого ми займемо, ймовірно, позицію малої зацікавленості подальшим розвитком справ у Європі, – писав нарком закордонних справ СРСР М. Литвинов у листі радянському повпреду у Празі С. Александровському 26 березня цього ж року. – Аншлюс уже забезпечує Гітлеру гегемонію в Європі, незалежно від подальшої долі Чехословаччини» [Цит. за: 7, с.237].

Своєю чергою, міжнародне становище у 30-ті роки, посилення ролі Німеччини і відсутність рішучості з боку західних демократій спонукали Румунію після 1936 р. переорієнтувати свою зовнішню політику з метою уникнення власної дипломатичної ізоляції. З 1938 р. вона поступово втрачала своїх союзників, що супроводжувалося посиленням тиску з боку сусідніх країн. Успереч відчутному впливу на неї офіційного Берліну, її керівництво продовжувало дотримуватися своїх зобов'язань, виходячи з раніше створеної системи союзних відносин. Однак, не витримавши наростання тиску, воно змушене було заключити у березні 1939 р. економічну угоду з Берліном, результатом якої стало повне підпорядкування румунської економіки Третьому райху [10, с.581].

Водночас, офіційний Бухарест після аншлюсу гітлерівцями Австрії надсилав Москві певні сигнали про готовність зблизитися з нею. Остання, проте, не реагувала на них і, тим більше, не бажала виступати з ініціативами стосовно обговорення питання про можливий перехід Червоної армії через румунську територію на допомогу Чехословаччині. До того ж, Кремль навіть думки не припускав про відмову від зазіхань на Бессарабію. Він був обурений позицією очільників Франції, котрі, як зазначив М. Литвинов у листі до радянського повпреда в Парижі Я. Сурица 3 квітня 1938 р., «уже не вперше грубо і цинічно пропонують нам розплачуватися за нашу ж допомогу Чехословаччині і Франції відмовою від Бессарабії» [Цит. за: 7, с.238]. У будь-якому випадку, як підмітила С. Дюллен, з військової точки зору надання радянської допомоги Чехословаччині при посередництві Румунії створювало значні труднощі, враховуючи гірський ландшафт і стан румунських доріг. Крім того, на випадок гітлерівської агресії фронт перебував би у Богемії та Моравії, а не у Східній Словаччині. Правда, під час перемовин про згадуваний уже пакт взаємодопомоги між СРСР і Румунією, що закінчилися безрезультатно, обговорювалася можливість будівництва залізниці, яка з'єднала б район Дністра з Чехословаччиною [7, с. 238, 268; 24, с.34].

У перші місяці 1939 р. румунська дипломатія активізувала свої зусилля, спрямовані на поліпшення відносин з СРСР. Як впливало з листа Я. Сурица на адресу М. Литвинова 11 лютого, румунський посол у Парижі Г. Татареску «буквально переслідує мене своїми люб'язностями і пошуками частих зустрічей... Робить він це явно демонстративно, на людях, очевидно, прагнучи створити враження якоїсь близькості між нашими місіями... Він майже кожен розмову про наші взаємини неминуче переводить на тему про Бессарабію...це питання...«нависло важким тягарем» над нашими відносинами... Румунія не довіряє нам, оскільки ми не зробили того, що давним-давно зробили стосовно Польщі, балтійців, Фінляндії, не визнали за нею права на «її історичні землі», силою відірвані від неї царським режимом...» [4, с. 122]. Г. Татареску палко переконував Я. Сурица, що в разі відмови Москви від зазіхань на Бессарабію Бухарест негайно відмовиться від співпраці з Берліном і «стане міцно на свій старий традиційний шлях, шлях співжиття і співробітництва з великою Росією...» [4, с. 123].

З інформації про офіційний візит до Другої Речі Посполитої румунського міністра закордонних справ Г. Гафенку 4-7 березня 1939 р., надісланої тимчасовим повіреним у справах СРСР у цій країні П. Листопадом до НКЗС, дізнаємось: у польській столиці «наполегливо циркулюють чутки про те, що Гафенку зібрався виступити у Варшаві з ініціативою розширення відносин з Радянським Союзом. І що Бек (міністр закордонних справ РП – Л.Т.), нібито, наполіг на своєму, тобто поки обмежитися питанням нормалізації економічних відносин з нами. Далі Бек, нібито, дав зрозуміти Гафенку, що усіякого роду політичні заяви стосовно нас повинні взаємно узгоджуватись» [4, с. 167].

Про бажання поліпшити відносини з Москвою свідчила і розмова військових аташе СРСР і Румунії у Туреччині, що відбулася 15 березня, на другий день після вступу Вермахту на територію Чехословаччини. Як зафіксував у своєму записі радянський дипломат, «румун заявив, що СРСР, Польща і Балканська Антанта (альянс Греції, Румунії, Туреччини і Югославії, створений у 1934 р. – Л.Т.) повинні разом створити блок для перегородження німецької агресії на сході, оскільки Німеччина захопить Прикарпатську Україну, то наступним об'єктом буде, можливо, польська Україна, а потім спроба просування або в сторону Радянської України, або прагнення захопити Румунію» [4, с.192].

17 березня румунський посланник у Лондоні В. Тиля повідомив міністра закордонних справ Великої Британії Е. Галіфакса, що Берлін висунув Бухаресту ультиматум з вимогою надати йому особливі економічні та політичні права в Румунії і за дорученням свого уряду «поставив перед ним питання про англійську допомогу Румунії на випадок агресивних дій з боку Німеччини» [1, с.292]. І хоча інформація виявилася неправдивою, вона наелектризувала дипломатичні і по-

літичні кола Великобританії. Того ж дня головний радник очільника її зовнішньополітичного відомства Т. Вансітарт запросив на розмову радянського повпреда І. Майського і відверто запитав його: «Якщо б Румунія стала б чинити опір зі зброєю в руках німецькому наступу, чи надали б ви їй військову допомогу (тобто не лише допомогу зброєю і амуніцією, але й відправкою наших військ)» [4, с. 197].

18 березня І. Майського запросив на розмову сам Е. Галіфакс і поставив перед ним аналогічне запитання [1, с. 293]. Зранку того ж дня британський посол у Москві «добивався термінової зустрічі» з М. Литвиновим. «Галіфакс доручив своєму послу запитати нас про нашу готовність надати допомогу Румунії», – негайно інформував нарком генсека ЦК ВКП(б) [4, с. 202]. Одержавши від останнього інструкції, очільник зовнішньополітичного відомства ввечері викликав посла, якому повідомив, що радянський уряд запропонував негайно скликати, бажано на румунській території, конференцію представників СРСР, Великобританії, Франції, Польщі та Румунії (наступного дня Москва додала сюди і Туреччину) для консультації і визначення позицій усіх її учасників [1, с. 294].

Проте Е. Галіфакс у розмові з І. Майським 19 березня повідомив, що він і прем'єр-міністр В. Чемберлен вважають скликання конференції «не на часі». Натомість вони пропонують опублікувати спільну декларацію Великобританії, Франції, СРСР і Польщі у тому сенсі, що названі держави зацікавлені у збереженні цілісності і незалежності країн Центральної і Південно-Східної Європи. Наступним кроком буде приєднання до документу Туреччини, Румунії, Греції, Болгарії, Югославії та інших миролюбних держав. І лише тоді можливе скликання конференції з участю усіх вказаних країн [1, с. 296]. Через три дні Москва повідомила Лондон, що солідаризується з пропозицією британського уряду і приймає формулювання його проекту декларації, а також негайно підпише його після того, як свої підписи поставлять Париж і Варшава. При цьому радянським повпредам у Лондоні і Парижі М. Литвинов конфіденційно повідомив, що «без Польщі і ми не підпишемо», оскільки «ми надаємо надзвичайно велике значення участі в декларації саме Польщі, з огляду на її географічне положення... якщо Польща не буде з нами, то вона буде проти нас» [1, с. 314; 21, с. 77–78].

Однак уряд Другої Речі Посполитої, побоюючись ускладнити відносини з Берліном, відмовився підписати декларацію. 25 березня її посол у Москві В. Гжибовський заявив М. Литвинову: «Підписання декларації відштовхує Польщу від Німеччини, з якою вона має три кордони... Якщо Англія далі декларації не піде, то Польща може залишитися віч-на-віч з Німеччиною» [1, с. 327].

Дискусія, що розгорталася навколо британської пропозиції про підписання декларації, засвідчила, за словами міністра закордонних справ Франції Ж. Бонне, що Румунія і Польща бояться «дружби» СРСР більше, ніж його «ворожнечі», а тому вони вияснили, чи не можна їм одержати військові гарантії від Лондона з тим, аби «взагалі уникнути необхідності залучення СРСР до участі в забезпеченні безпеки країн Східної Європи» [4, с. 229].

Між тим, 23 березня у Бухаресті був підписаний договір «Про зміцнення економічних зв'язків між Румунією і Німеччиною». Характерно, що німецька сторона після його заключення була впевнена в тому, що відтепер «всі країни Південно-Східної Європи побачать, хто володіє воістину панівною, що опирається на економічні фактори, позицією на Дунаї» [26, с. 135].

Своєю чергою, румунський уряд зобов'язав 26 березня свого посланника у Москві Н. Діану довести до відома керівництва НКЗС наступне: «Угода 23 березня... нічим не обмежує суверенних прав Румунії ні в господарській, ні в політичній області. Не створює вона для Німеччини і яких би то не було монопольних прав у Румунії». Правда, від себе Н. Діану у розмові з заступником наркома В. Потьомкіним додав: «Особисто я побоююсь, що угода 23 березня є лише першим кроком з боку Німеччини, на якому вона може не зупинитися. Ми змушені були піти на цю угоду, щоб не опинитися віч-на-віч з Німеччиною, роздратованою нашою відмовою. Адже ніхто до сих пір не хотів нас підтримати – ні Франція, ні Англія, ні СРСР» [4, с. 227].

Радянську сторону не задовольнили «скупі відомості» про зміст німецько-румунської угоди і 29 березня, повторно викликавши Н. Діану, М. Литвинов заявив йому: «Ми не могли би ставитися байдуже до одержання агресивною країною панування у Румунії чи до можливості одержання опорних пунктів поблизу нашого кордону або в чорноморських портах... Чи не підписана ще якась таємна угода і як потрібно розуміти право вільних зон, наданих Німеччині [4, с. 237; 20, с. 225].

Відповідаючи на поставлені питання, посланник намагався переконати наркома, що «угода з Німеччиною є винятково економічною», хоча і не заперечував того, що небезпека «німецького

тиску» існувала, яку, проте, «можуть усунути лише спільні дії великих держав». Він знову нагадав про бажаність визнання Бессарабії румунською територією [4, с.237].

Тогочасний розвиток подій у Європі свідчив про наступне: для СРСР складалася небезпечна ситуація, яка означала, що він неминуче опиниться віч-на-віч з Німеччиною. Тому радянські дипломати докладали значні зусилля, аби, не беручи на себе жодних зобов'язань, змусити офіційний Лондон недвозначно пообіцяти допомогу державам-лімітрофам. Спроби Великобританії добитися, щоб Москва гарантувала підтримку своїм сусідам на випадок гітлерівської агресії, зазнали невдачі [7, с.248]. 22 березня 1939 р. ТАРС спростувало повідомлення про те, що СРСР запропонував свою допомогу Польщі та Румунії, оскільки, мовляв, ці країни за нею не звертались і про жодну загрозу їхній безпеці не повідомляли [1, с.314]. У зв'язку з цим звертає на себе увагу викладена 4 квітня у листі до повпреда СРСР у Берліні О. Мерекалова думка М. Литвинова про загальні принципи радянської зовнішньої політики: «Ми чудово знаємо, що затримати і призупинити агресію в Європі без нас неможливо, і чим пізніше до нас звернуться за нашою допомогою, тим дорожче нам заплатять [4, с. 252-253].

Звідси випливало, що СРСР не збирався бути слухняним інструментом у політичних комбінаціях провідних західних держав, а, навпаки, мав намір покладатися на власні сили, здійснювати самостійну політику, продиктовану його національно-державними інтересами, самому визначати своїх союзників, відігравати вирішальну роль у війні, щоби в кінцевому рахунку не його союзники, а сам він міг сказати вирішальне слово при укладенні миру і післявоєнному врегулюванні [12, с. 118-119].

Оскільки Бухарест і Варшава відмовилися від міжнародних гарантій за участю Москви, Лондон запропонував останній надати їм односторонні гарантії військової допомоги за прикладом Великобританії, яка 31 березня надала їх Польщі. Сталінське керівництво відхилило пропозицію, побачивши в ній прагнення втягнути Країну Рад у війну з Третім райхом один на один без союзників. Крім того, у британській вимозі до Румунії передати Добруджу Болгарії в якості «хабаря», здатного, нібито, відірвати останню від держав «осі», кремлівські очільники уgliedили намагання «під зручним приводом зробити неможливим, або, на крайній випадок, якомога довше відтягнути надання гарантії Румунії і, таким чином, залишити для Гітлера вільним «коридор» через Угорщину і Румунію до кордонів СРСР» [1, с.365;11, с.214]. Вони вважали також особливо небезпечною перспективу приєднання Великобританії до згадуваного вже польсько-румунського договору 1921 р., оскільки останній, «по-перше, був заключений відверто проти СРСР, а, по-друге, заторкував бессарабську проблему» [1, с.327].

З цього приводу М. Литвинов зауважив, що Лондон і Париж прагнуть отримати від Москви односторонні зобов'язання захищати Румунію і Польщу за їх першою вимогою і в тих формах, на які вони самі вкажуть, оскільки, мовляв, підтримка останніх відповідає інтересам СРСР. «Але чому ми повинні брати на себе такі односторонні зобов'язання? – риторично запитував нарком. – ... Ми свої інтереси завжди самі будемо усвідомлювати і завжди будемо робити те, що вони нам диктують. Навіщо ж нам заздалегідь зобов'язуватися, не видобуваючи з цих зобов'язань рішуче жодної користі для себе?» [1, с.317].

З цього випливало, що допомога Румунії не входила в число зазначених пріоритетів Кремля.

Тим часом стривожені загостренням ситуації в Середземному морі і на Балканах (7-10 квітня Італія окупувала Албанію) Великобританія та Франція 13 квітня надали гарантії незалежності Румунії. Наступного дня Бухарест повідомив Берлін, що «Румунія не приєднається до британської політики оточення Німеччини» і для неї є «небажаною військова допомога з боку СРСР». А 17 квітня Бухарест і Варшава ще раз наголосили, що їхній союзний договір 1921 р. спрямований лише проти СРСР [6, с.69; 15, с. 197].

Важливо зазначити, що після надання англо-французьких гарантій Румунії, що мала спільний кордон з Польщею, через усю Європу, від Балтійського до Чорного морів, для СРСР був створений гарантійний заслін, за порушення якого Лондон і Париж зобов'язалися воювати з Третім райхом, якщо він посуне на Схід. Звідси істотно збільшився оперативний простір політичних дій Кремля в умовах європейської воєнної кризи, в той час як для Берліна і його противників він істотно звужився [13, с.45].

На усвідомлення такої вигравної ситуації та прагнення Кремля використати європейську кризу для зміни статус-кво Східній Європі і підпорядкування собі сусідніх країн проливає світло запис у щоденнику, зроблений І. Майським 18 травня 1939р., який віддзеркалював позицію сталінського керівництва. «... Зобов'язання, надані британським урядом Польщі, Румунії і Греції, роблять для нього швидшу змову з СРСР, – зазначив дипломат. Оскільки без нас ці обставини не-

можливо реалізувати. Що реального ... може зробити Англія (чи навіть Англія і Франція, разом взяті) для Польщі і Румунії на випадок нападу на них Німеччини? Дуже мало. Доки британська блокада проти Німеччини стане для останньої серйозною загрозою, Польща і Румунія перестануть існувати. Таким чином, англійські гарантії на Сході без угоди з нами повинні означати військову поразку для Англії з усіма витікаючими звідси наслідками. А якщо б Англія надумала своєму слову зрадити і під тим чи іншим приводом ухилитися від допомоги Польщі чи Румунії, вона підписала би свій смертний вирок як велика держава [4, с.382].

Як відомо, 12 серпня 1939р. у Москві розпочалися англо-франко-радянські перемовини, метою яких було укладання військової конвенції, спрямованої проти загрози гітлерівського нападу, в тому числі і на Румунію [Детальніше про це: 23, с. 127-140]. На думку С. Случа, вони не могли привести до позитивного результату, оскільки жодна зі сторін не прийняла на цей рахунок відповідного політичного рішення, переслідуючи винятково свої цілі і не будучи готовою до компромісу. До того ж лідери Великобританії, Франції та СРСР розглядали їх як спосіб тиску на Третій райх: західних держав – для залякування Берліна «жахом коаліції», Радянського Союзу – для досягнення політичної угоди з А. Гітлером, що забезпечувало розширення «сфери інтересів» Кремля на міжнародній арені [19, с.345]. Підтвердженням зазначеної вище позиції Кремля на московських переговорах є інструкція голові радянської делегації К. Ворошилову, розроблена особисто Й. Сталіним ще 7 серпня. Якщо ж французи й англійці, повчав він, все-таки будуть наполягати на переговорах, то звести останні до дискусії, насамперед, про пропуск радянських військ через Віленський коридор, Галичину і Румунію. У разі відмови заявити, що в такому випадку угода неможлива, оскільки без їх вільного проходження через вказані території відсіч агресії в будь-якому її варіанті приречена на провал [4, с.584; 16, с.59].

Неухильно дотримуючись інструкції генсека ЦК ВКП(б), нарком оборони СРСР висунув на засіданні 14 серпня вищевказану вимогу як «вельми кардинальне питання» подальшої участі в переговорах. «Чи буде забезпечена можливість збройним силам Радянського Союзу на випадок потреби скористатися територією Румунії, якщо агресор буде діяти в цьому південному напрямку?» І далі : «Це є попередньою умовою – пропуск наших військ на польську територію через Віленський коридор і Галичину, і через румунську територію... Без позитивного розв'язання цього питання увесь розпочатий захід про укладання військової конвенції ... заздалегідь приречений на невдачу» [2, с.214-216, 218].

Отже, свідомо нехтуючи принципами зовнішньої політики сусідньої держави, тогочасною атмосферою взаємних недовіри, підозр і ворожнечі між Бухарестом і Москвою, Кремль висунув заздалегідь не прийнятну, в тому числі і для Румунії, вимогу вступу на її територію частин Червоної армії. Мотивацію такої поведінки можна пояснити лише небажанням брати участь в альянсі з західними країнами проти Німеччини, оскільки очікувана тоді угода з нею обіцяла набагато більші дивіденди, ніж зближення з Лондоном і Парижем. Тому не дивно, що на таємному засіданні політбюро ЦК ВКП(б) 19 серпня 1939р. генсек запропонував своїм соратникам «прийняти німецькі пропозиції і ввічливо відіслати назад англо-французьку місію» [22, с.73].

Цікаво зазначити, що 21 серпня румунський посол у Парижі, повідомляючи про відповідь уряду Польщі, який був налаштований категорично проти проходження радянських військ через її територію, радив Бухаресту зайняти аналогічну позицію. На думку М. Мельтюхова, власне, жодних підказок останній не потребував. Ще 11 серпня король Кароль II заявив турецькому президенту І. Іньону, що не допустить переходу Червоної армії через територію його країни навіть, якщо вона прийде на допомогу румунській армії [15, с.203]. Того ж дня прем'єр-міністр Румунії А. Калинеску зафіксував у своєму щоденнику: «Прийом у Кароля. Повідомляю про франко-англійський запит у Варшаву, що стосується вимоги переходу російських військ через польську територію. Кажуть, що і перед нами буде поставлене таке ж питання. Кароль: «Відповімо, що це стане ясным, коли буде війна. У будь-якому випадку,необхідне, насамперед, беззастережне визнання Бессарабії» [Цит. за: 8, с.200; 15, с.203].

У ніч з 23 на 24 серпня в Москві був підписаний Договір про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом і таємний додатковий протокол про «розмежування сфер обопільних інтересів у Східній Європі». Зокрема, у третьому пункті останнього зазначалося: «Стосовно Південного Сходу Європи з радянської сторони підкреслюється інтерес СРСР до Бессарабії. З німецької сторони заявляється про її цілковиту незацікавленість у цих областях» [5, с.462].

Підписані документи не лише окреслили нову конфігурацію сил на політичній арені, а й створювали сприятливі умови для розв'язання світової війни.

Отже, відносини між Радянським Союзом і Румунією у розглядуваний період були складними, суперечливими, відображали специфіку їхніх недемократичних політичних сил. Яблуком розбрату між ними було бессарабське питання, яке обидві сторони намагалися розв'язати на свою користь. Воно справляло значний вплив на взаємовідносини СРСР з країнами Центральної і Південно-Східної Європи, а також з великими державами. Від часу захоплення Бессарабії Румунією більшовицьке керівництво ніколи не відмовлялося від неї, вважаючи її територією, що перебувала під румунською окупацією, постійно підкреслюючи свою «зацікавленість» у ній.

У серпні 1939 р. бессарабське питання стало частиною радянсько-німецького врегулювання і його розв'язання було переведене в практичну площину.

Список використаних джерел та літератури:

1. Год кризиса, 1938-1939: документы и материалы; в 2 т. – М.: Политиздат, 1990 – Т.1. – 555с.
2. Год кризиса, 1938-1939: документы и материалы; в 2 т. – М.: Политиздат, 1990 – Т.2. – 431с.
3. Дембский С. Мюнхенское соглашение и пакт Риббентропа-Молотова через семьдесят лет: проблемы, интерпретации, влияние // Международный кризис в трактовках российских польских историков : Научное издание / С. Дембский. – М.: Аспект пресс, 2009. – С. 46-82.
4. Документы внешней политики СССР. 1939. – Т. XXII: В 2 кн. Кн.1. – Январь-август. – М.: Международные отношения, 1992. – 712с.
5. Документы внешней политики СССР. 1939. – Т. XXII: В 2 кн. Кн.2. – 1 сентября – 31 декабря 1939. – М.: Международные отношения, 1992. – 688с.
6. Документы и материалы кануна Второй мировой войны 1937-1939. : в 2т. Т.2 (январь-август 1939 г.). – М.: Политиздат, 1982 – 415с.
7. Дюллен С. Сталин и его дипломаты : Советский Союз и Европа, 1930-1939 гг./ С. Дюллен. – М. : РОССПЭН; фонд Б. Ельцина, 2009. – 319с.
8. История Бессарабии: (От истоков до 1998 года) Пер. с рум. 2-е изд. – Кишинэу: Онисифор и Октавиан Гибу, 2001. – 353с.
9. История Румынии. – М.: Весь мир, 2005. – 676с.
10. Історія Центрально-Східної Європи. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 660с.
11. Капитонова Н. Политика Великобритании от Мюнхена до пакта Риббентропа-Молотова (от «умиротворения» к политике гарантий) / Н. Капитонова // Международный кризис 1939 года в трактовках российских и польских историков : Научное издание. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 480с.
12. Капченко Н. Внешнеполитическая концепция Сталина / Н. Капченко // Международная жизнь. – 2005. – №9. – С. 100-121.
13. Коваль В. Шлях до війни: партнерство двох диктаторів (1939-1941) / В. Коваль // Політична історія України в Другій світовій війні, 1939-1945. – К.: Генеза, 2003. – С.15-62.
14. Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939-1941 (документы, факты, суждения) / М. Мельтюхов. – М.: Вече, 2000. – 608с.
15. Мельтюхов М. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917-1940 / М.Мельтюхов. – М.: Вече, 2010. – 464с.
16. Мировые войны XX века : в 4 кн. Кн. 4. Вторая мировая война: документы и материалы. – М.: Наука, 2005. – 677с.
17. Симонов К. Глазами человека моего поколения / К. Симонов. – М. : Изд-во Агентства печати Новости, 1988. – 480с.
18. Системная история международных отношений : в 2т. – М. : Культурная революция, 2006. – Т.1. – 406 с.
19. Случ С. Политика Германии и СССР в отношении Польши (октябрь 1938 г. – август 1939г.) / С. Случ // Международный кризис 1939 года в трактовках российских и польских историков. – М.: Аспект Пресс, 2009. – С. 9-45.
20. Советско-румынские отношения. 1917-1941. Документы и материалы : в 2-х т. – М.: Международные отношения, 2000. – Т.2: 1935-1941. – 544с.
21. Соколов В. Великобритания на пути ко Второй мировой войне / В. Соколов // Новая и новейшая история. – 2009. – №5. – С. 70-82.
22. Текст речи Сталина по заседании политбюро ЦК ВКП(б) 19 августа 1939 года // Другая война : 1939-1945. – М.: РГГУ, 1996. – С. 73-75.
23. Трофимович Л. Небезпечно суперництво... Українське питання в зовнішній політиці Польщі та Радянського Союзу. 1938-1939 рр. // Л. Трофимович, В. Трофимович. – Рівне: Волинські береги, 2013. – 284 с.
24. Шевяков А. Советско-румынские отношения и проблема европейской безопасности. 1932-1939 / А. Шевяков. – М.: Наука, 1977. – 384с.
25. Яжборовская И. Катынский синдром в советско-польских и российско-польских отношениях / И. Яжборовская, А. Яблоков, В. Парсаданова. – М.: РОССПЭН, 2009. – 519с.
26. Akten zur deutschen auswärtigen Politik / 1918-1945. – Ser. D. – Bd. VI. – Baden-Baden, 1956. – 850 s.

Лилия Трофимович

Советско-румынские отношения в контексте европейской геополитики накануне Второй мировой войны

В статье прослежена динамика советско-румынских отношений сквозь призму европейской геополитики накануне Второй мировой войны. Дана характеристика тогдашней внешней политике СССР и Румынии. Раскрыто сущность и истоки бессарабского вопроса. Показано влияние последнего на отношения Советского Союза с европейскими государствами. Определено его место в августовских 1939 г. англо-франко-советских переговорах и секретном дополнительном протоколе к пакту Риббентропа-Молотова.

Ключевые слова: СССР, Румыния, Великобритания, Франция, Германия, бессарабский вопрос, внешняя политика, международное положение, дипломатические переговоры.

Liliya Trofymovych

The Soviet-romanian relations in the context of European geopolitics on the eve of the Second world war

The article is dedicated to the relationship dynamic between USSR and Romania in the light of European geopolitics on the eve of the Second World War. It also defines the foreign policy of the Soviet Union and Romania of that time. The author considers the nature and origins of Bessarabian question and its influence on the Soviet relations with European states. It has been shown the place of the question in the Anglo-Franco-Soviet negotiations in august 1939 and secret additional protocol to the Molotov-Ribbentrop Pact.

Key words: USSR, Romania, Great Britain, French, Germany, Bessarabian question, foreign policy, international situation, diplomatic negotiations.